

حقوق سالمند و رسانه

دکتر حمزه محمدی^۱
مریم آمدی^۲
حمیده عبدی^۳

چکیده

سالمندی فرایندی زیستی است که تمام موجودهای زنده از جمله انسان را دربرمی‌گیرد. تعبیرهای فیزیولوژی و روانی به همراه کنش‌ها و واکنش‌های اجتماعی متفاوت در آن رخ می‌دهد و محدودیت‌هایی به وقوع می‌پیوندد. نخستین اصل مهمی که در ارتباط با حمایت از سالمندان مورد توجه قرار گرفته، اصل استقلال آنان است. با توجه به استفاده زیاد سالمندان از رسانه و افزایش جمعیت سالمندی در کشور، رسانه با ساخت و ارائه برنامه‌هایی با محتوا و ساختار مناسب می‌تواند جامعه را برای داشتن سالمند موفق و فعال آماده سازد و از طرف دیگر رسانه به عنوان یک ابزار مادی برای ارسال پیام مورد استفاده قرار می‌گیرد و ابزار رسانه می‌تواند در تبیین و ارتقای حقوق سالمندان نقش مهمی ایفا نماید. البته این ابزار می‌تواند مورد سوءاستفاده نیز قرار گرفته و تبدیل به ابزاری در راستای نفی حقوق سالمندان نیز باشد. در این پژوهش به روش توصیفی - تحلیلی به نقش رسانه و تأثیر آن بر حقوق سالمندان خواهیم پرداخت. از نتایج این پژوهش می‌توان به این موضوع اشاره کرد که ابزار رسانه توانسته است در ارتقای حقوق سالمندان نقش بارزی ایفا کرده و از تضییع حقوق سالمندان جلوگیری نماید.

واژگان کلیدی

سالمند، حقوق، رسانه.

۱- استادیار، گروه آموزشی حقوق، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی، بوئین زهرا، ایران
Mohammadi.hae@gmail.com
۲- کارشناسی ارشد، حقوق عمومی، دانشگاه آزاد اسلامی، بوئین زهرا، ایران
maryamamadi1991@gmail.com
۳- کارشناسی ارشد، حقوق عمومی، دانشگاه آزاد اسلامی، بوئین زهرا، ایران
abdiyhamideh@gmail.com

مقدمه

این مقاله با روش توصیفی-تحلیلی بیان می‌کند پدیده سالمندی بیش از گذشته به صورت واقعیتی عمده و جهانی جلوه‌گر است. این مسئله در آمارهای منتشره نهادهای بین‌المللی، از جمله سازمان ملل، بیشتر خود را نشان می‌دهد و در این میان رسانه‌ها از جمله تلویزیون، رادیو، اینترنت، فیلم، ویدئو، روزنامه و مجله با اشکال نوین و مخاطب‌پسند خود بزرگترین و مؤثرترین ابزار تولید مفاهیم و تناسب‌های اجتماعی و به‌طور کلی پیام‌رسانان فرهنگ در جوامع بودند. تبیین مفهوم حقوق سالمندی و تبیین نقش رسانه در تضمین و جلوگیری از نقض حقوق سالمندان از اهداف پژوهش می‌باشد. وظیفه رسانه در تحقق و ارتقای حقوق سالمندان چگونه می‌باشد؟ رسانه چگونه می‌تواند حفظ حقوق سالمندان را تضمین نماید؟ تمامی رسانه‌ها اعم از رادیو، تلویزیون، اینترنت و... می‌بایست در تحقق و ارتقای حقوق سالمندان، حداکثر توانایی و قابلیت‌های خود را به مرحله اجرا درآورد. نقش رسانه‌ها در ایجاد شرایط محیطی برای سالمندان به دو دسته تقسیم می‌شود:

یکم- شرایطی که رسانه‌ها مستقیماً در آن نقش دارند؛ مانند امید به زندگی، فراموشی سختی‌ها، فرار از خود، سرگرمی و تفریح، تشویق به ورزش، ارتباط مؤثر با دیگران، حس مشارکت، کسب خبرهای خوب، آموزش رژیم تغذیه و... .

دوم- شرایطی که رسانه‌ها واسطه در تحقق ایجاد شرایط محیطی مناسب هستند؛ مانند کمک به پیگیری ایجاد مهد سالمندان، خانه‌های محله سالمندان، مراکز درمانی سالمندان، مراکز ایجاد اشتغال مناسب، تأمین سرپناه، پوشاک، تغذیه و غیره مواردی است که با پیگیری رسانه‌ها محقق خواهد شد.

۱- سالمند و رسانه

سالمندی احتمالاً مهم‌ترین پدیده مردم‌شناختی اواخر قرن بیستم و شروع قرن بیست‌ویکم می‌باشد. بر اساس تعریفی که در آن افراد بالای ۶۵ سال را سالمند محسوب می‌کنند، سالمندی در حال حاضر دارای رشد ۴/۲ درصد در مقایسه با ۷/۱ درصد برای کل جمعیت می‌باشد و انتظار می‌رود که این رشد به ۱/۳ درصد در ساله‌ای آتی افزایش

پیدا کند. جمعیت سالمندان از ششصد میلیون در سال ۲۰۰۰ به یک میلیارد و دویست میلیون یعنی دوبرابر در سال ۲۰۲۵ خواهد رسید. سلامتی حق اساسی هر انسان و یک هدف اجتماعی است و تمام دولت‌ها و حکومت‌ها موظف به تأمین سلامت افراد می‌باشند (اسدی نوقابی؛ الحانی و پیروی، ۱۳۹۱).

لیکن لفظ حقوق در معانی مختلف به کار برده می‌شود که عبارت‌اند از:

- حقوق جمع حق و حق در اصطلاح عبارت است از «امتیازی که شخص در جامعه معین دارد». حقوق در این معنی به حقوق فردی تعبیر می‌شود.
- حقوق در اصطلاح عبارت است از: مجموعه قواعدی که تنظیم‌کننده و حاکم بر روابط اشخاص در جامعه معین می‌باشد. حقوق در این مفهوم به حقوق ذاتی به لحاظ آنکه قطع‌نظر از افراد جامعه مطرح می‌شود، تعبیر می‌شود. حقوق فردی ملازم با حقوق ذاتی می‌باشد، در نتیجه قواعد تنظیم‌کننده روابط افراد در جامعه که به اختصار قواعد حقوقی یا قانون نامیده می‌شود، برای افراد اختیار و توانایی تحصیل اراده خود به دیگران و الزام دیگران به رعایت آثار این اراده (اعمال حق) ایجاد می‌گردد (جهانگیری و گروسی، ۱۳۹۸) و رسانه‌ها اعم از تلویزیون، رادیو، اینترنت، فیلم، ویدئو، روزنامه و مجله، هر روز و به‌طور فزاینده اطلاعات، سرگرمی‌ها و آگاهی‌های مختلفی را به ما و فرزندانمان عرضه می‌کنند و همگی نقش مهمی در شکل‌دهی و نفوذ به فرهنگ، ارزش‌ها و اعتقادات ما بازی می‌کنند (نصیری، ۱۳۹۶، ص ۲۲).

در تعریف لغوی «رسانه» در «فرهنگ بزرگ سخن» چنین آمده است: وسیله‌ای که اخبار و اطلاعات را به مردم می‌رساند. همچنین در «دانشنامه علوم اجتماعی»، رسانه (رسانه جمعی)، بدین‌گونه تعریف شده است: رسانه‌های گروهی یک نهاد اجتماعی را تشکیل می‌دهند که به تولید و توزیع دانش در حیطه‌ای فراتر از کلمات می‌پردازد و دارای مشخصه‌های برجسته و بارزی چون استفاده نسبی از فناوری پیشرفته در تولید و پخش پیام است. نظام‌مندی و قواعد اجتماعی موجود در این نهاد و سمت‌وسوی پیام‌ها، مخاطبان گسترده‌ای را دربرمی‌گیرد که برای فرستنده پیام مشخص نیست. تاریخچه رسانه‌ها به قرن هفدهم میلادی بازمی‌گردد که اولین روزنامه در جوامع آن روزگار منتشر شد که بیشتر حاوی مطالب خبری و طنز بود. با ظهور صنعت چاپ، انتشار روزنامه و مجله قدرت

بی‌منازع رسانه‌ای زمان خویش شد و این برهه از زمان صدوپنجاه سال به طول انجامید. در اواخر قرن نوزدهم بهره‌گیری از رسانه‌های صوتی و تصویری این مبحث را وارد دوران جدیدی کرد که در قرن معاصر به اوج شکوفایی خود رسید. از همان ابتدای ظهور رسانه‌های نوین، دارامندی (بورژوازی) خاصی به‌وجود آمد که تمامی فعالیت‌های سیاسی، فرهنگی و تجاری را دربرگرفت و رسانه‌ها را به ابزاری مهم در کشمکش‌های سیاسی و اقتصادی تبدیل کرد.

۲- نقش دولت در حمایت از سالمندان

دولت در مفهوم عام خود (یعنی همه قوای حکومتی و دارای قدرت عمومی)، دارای مسئولیت مستقیمی در مسئله سالمندی است. این مسئولیت علاوه‌براینکه بر پاسخگویی دولت به نیاز جامعه سالمندان اشاره می‌نماید، به موضوع مهم‌تری نیز رهنمون می‌سازد، موضوعی که می‌توان از آن با عنوان «پیشگیری» یاد کرد. براین‌اساس دولت‌ها مکلف‌اند در سیاست‌گذاری‌های کلان خود از حالت انفعال بیرون آمده و به‌صورت فعالانه برای این موضوع، برنامه‌ریزی نمایند. در مرحله نخست، دولت‌ها می‌توانند با اتخاذ تصمیم‌های درست و کلیدی، سن بروز مشکلات ناشی از سالمندی را بالا ببرند؛ به‌عبارت‌دیگر دولت نباید منتظر بماند تا اینکه سالمندان با مشکلات ناشی از پیری روبرو شوند، سپس برای آنان، تمهیداتی (پزشکی، بهداشتی، اقتصادی و...) را مقرر نماید، بلکه دولت می‌تواند با عملیاتی نمودن برخی طرح‌های کلان و جزئی، سن بروز سالمندی و هزینه‌های مختلف ناشی از آن را به تعویق بیندازد. الزامی کردن ورزش برای کارمندان در ساعت‌های کاری اداری، محاسبه ساعات ورزش کردن کارگران و کارمندان به‌عنوان ساعت حضور در کار، ارائه تخفیف‌های معتنابه برای انجام آزمایش‌های پزشکی، ارائه عمومی رژیم‌های غذایی مناسب برای همگان و کاهش هزینه دسترسی عموم به وسایل ورزشی برای دوره جوانی و نوجوانی به‌عنوان راهکارهایی شناخته می‌شوند که کاربست آن‌ها، دولت‌ها را در این راستا یاری می‌رساند. هر قدر دولت در این زمینه توجه بیشتری صرف نماید، در میان و بلندمدت، نیازمند به پرداخت هزینه‌هایی به‌مراتب کمتری در حوزه‌های مختلف

اجتماعی، بهداشتی و اقتصادی خواهد بود. در مرحله دوم، دولتی که در آینده نزدیک با «پیری جمعیت» روبروست، باید سازوکارهای تقنینی و اجرایی لازم را برای مواجهه با مشکلات ناشی از وجود جمعیت عظیم سالمندی تمهید نماید. جامعه دوراندیش، منتظر بروز مشکلات ناشی از پدیده اجتماعی نخواهد نشست و پیش از بروز مشکلات، راهکارهای رفع و دفع آن را مدنظر قرار می‌دهد. مهمترین راهکار در مسئله سالمندی در مرحله دوم، قانون‌گذاری جامع در «حقوق سالمندان» به‌عنوان یک قشر «آسیب پذیر» است. تجربه بشری نشان داده است که حاکمیت نمی‌تواند با اتکای صرف اخلاقی در اجتماع، به حمایت از اقشار آسیب‌پذیر اقدام ورزد. با پیرتر شدن جامعه و کاهش حوصله قشر جوان‌تر و مهم‌تر از همه «تنزل سطح اخلاق اجتماعی»، قانونگذار نمی‌تواند مسئله حقوق سالمندان را به‌عنوان یک موضوع با درجه اهمیت پایین لحاظ نماید. علاوه بر تقنین، در مسائل اجرایی - اداری نیز دولت مکلف است سازوکارهای لازم را برای حفظ حقوق سالمندان فراهم نماید و این‌گونه به اهداف خود نائل شود.

دولت در معنای عام برای ایجاد تغییرهایی در حوزه حقوق کار و تأمین اجتماعی نیازمند اقدام در هر دو ساحت تقنین و اجراست. برخی کشورها مسئله سالمندی را به‌صورت جامع مورد توجه قرار داده‌اند و ذیل این نگاه کلان، حوزه حقوق کار را نیز مورد اصلاح و تعدیل قرار داده‌اند؛ همانند «قانون پیشگیری از سوءاستفاده از سالمندان و حمایت‌های مراقبتی^۱ در ژاپن». این کشور در این قانون، منع استثمار یا سوءاستفاده اقتصادی از سالمندان را مورد توجه قرار داده است و در این زمینه، مقرره‌های قابل‌قبولی را گنجانده است. دسته دوم کشورها با توجه به ابعاد خاص حقوق سالمند، اقدام به قانون‌گذاری نموده‌اند؛ برای مثال در آمریکا، مسئله «تبعیض سنی در اشتغال» به دلیل برخورداری از اهمیت فراوان به‌صورت مجزا قانون‌گذاری شده است. قانون‌گذار آمریکا در قانون «منع تبعیض در اشتغال به موجب سن» با کاهش بازنشستگی‌های اجباری، امکان اخراج کارگران سالمند و فشار بر ایشان در شرایط نامساعد اقتصادی را تحت کنترل در آورده است. بر اساس این قانون، تبعیض سنی در سه مرحله پیش از

1. The Elder Abuse Prevention and Caregiver Support Law and Japan

استخدام، حین استخدام و بعد از اخراج (یا بازنشستگی) ممنوع است و برای هر سه مرحله، ترتیباتی مقرر شده است.

در حوزه اداری نیز ایجاد مراجع نظارتی خاص رسیدگی‌کننده به شکایت سالمند (به ویژه در زمینه مسائل کارگری)، ایجاد تلفن خاص شبانه‌روزی به‌عنوان پل ارتباطی میان سالمندان با مسئولان قضایی و اجرایی، قرار دادن شماره تلفن خاص برای اعلام موارد نقض حقوق سالمندی، برنامه‌های آموزشی در سطح اداره‌ها برای تکریم ارباب رجوع و کارمندان سالمند، تسهیل فرایندهای اداری پرکاربرد برای سالمندان و ... در کشورهای مختلف مورد توجه قرار گرفته است (حبیب‌نژاد و تسخیری، ۱۳۹۷).

۳- اسناد بین‌المللی در سالمندی

جمعیت سالمندان در جهان، هم از لحاظ مطلق و نسبی در حال رشد است. بیشترین تعداد جمعیت سالمندان در منطقه شرق و جنوب شرقی آسیا زندگی می‌کنند. تعداد افراد ۸۰ساله به بالا در جهان، سریع‌تر از تعداد افراد ۶۰ساله به بالا در حال افزایش است. تعداد مطلق سالمندان در سطح جهان افزایش یافته و سهم سالمندان از کل جمعیت نیز بیشتر شده است؛ از این رو به‌نظر می‌رسد در همه مناطق این رقم به همین ترتیب افزایش یابد (احمدی و دیگران، ۱۴۰۰).

چندین سند بین‌المللی در حوزه حقوق سالمندان وجود دارد که دغدغه‌های حقوق کار سالمندی را نیز به‌صورت شایسته مورد توجه قرار داده است. اگرچه در حیطه اسناد الزام‌آور، هیچ معاهده بین‌المللی فراگیر درباره حقوق سالمندان منعقد نشده است، اما باوجود این دو سند بسیار جامع در این زمینه تحت نظارت سازمان ملل متحد به تصویب رسیده است که در اینجا به اختصار بررسی می‌شود. البته افزودن این نکته ضروری است که اسناد غیرالزام‌آور که با عنوان «حقوق نرم»^۱ از آن‌ها یاد می‌شود، دارای اهمیت فراوانی در حقوق بین‌الملل هستند. دلیل اصلی اهمیت یادشده در این نکته است که اسناد غیرالزام‌آور ابتدا منجر به ایجاد و تقویت یک گفتمان و تفکر می‌شوند و پس از مدتی،

1. Soft Law

محتوای این، توسط کشورها تبدیل به یک معاهده لازم‌الاجرا می‌شوند. نخستین سند جامع پیرامون سالمندی «طرح بین‌المللی اقدام در سالمندی وین» است. این سند غیرالزام‌آور در سال ۱۹۸۳ ذیل نظارت سازمان ملل متحد به تصویب کشورهای رسید. سند وین، به صورت مفصل به ابعاد مختلف سالمندی می‌پردازد و دارای ۱۱۸ بند ۲۱ اظهارنظر (نظر پیشنهادی) است. در سال ۲۰۰۲ دومین سند فراگیر سالمندی به تصویب کنفرانس مادرید رسید. این کنفرانس نیز که زیر نظر سازمان ملل برگزار شد ضمن پرداختن به موضوع‌های موجود در سند وین، عناوین دیگری را نیز مورد توجه قرار داده بود. «طرح اقدام بین‌المللی مادرید در رابطه با سالمندی» که همانند طرح اقدام وین، یک سند غیرالزام‌آور به حساب می‌آید به دلیل برخورداری از نگاه جامع به مسئله سالمندی، همواره به عنوان منبع الهام در نگارش سیاست‌ها و قوانین مرتبط با سالمندان ارزیابی می‌گردد. سازمان بین‌المللی کار نیز در توصیه نامه شماره ۱۶۲ به مسئله کارگران سالمند پرداخته و از این مسئله غافل نمانده است. هرچند توصیه نامه ۱۶۲ این سازمان، از نگاه جامع به مسئله سالمندان و حقوق کار ایشان بهره نمی‌برد، اما از آنجا که توصیه‌نامه‌های این سازمان برای دولت‌های عضو، نقش هدایتگر و راهنما را ایفا می‌کند و بسیاری از مفاد آن به قوانین داخلی کشورها مبدل شده است، در نتیجه توصیه‌نامه ۱۶۲ را می‌توان سندی مهم برای حقوق کار سالمندی دانست. با توجه به حرکت جمعیت جهان به سمت «پیری جمعیت»، توجه همزمان کشورهای مختلف و سازمان‌های بین‌المللی به این موضوع در حال افزایش است؛ به گونه‌ای که سازمان ملل متحد ضمن هشدار به کشورهای برای مقابله با کاهش زاد و ولد، گزارش‌های رسمی مختلفی را پیرامون پیری جمعیت منتشر ساخته است. جمعیت جهان در سه دهه آینده با قشر عظیمی از سالخوردگان روبرو خواهد شد و توجه به این اقبال به زودی همانند توجه به حقوق کودک و حقوق زنان در سطوح بین‌المللی، منطقه‌ای و ملی، قابل توجه خواهد شد (حبیب‌نژاد و تسخیری، ۱۳۹۹).

۴- حقوق سالمندان از نگاه اسلام

از بررسی روایت‌ها به روشنی می‌توان به جایگاه ویژه سالمندان در دین اسلام پی برد.

اسلام به واقع برای سالمندان حقوق خاصی قائل شده است و از جامعه و افراد می‌خواهد در ادای این حقوق کوشا باشند. پیش از هر چیز توجه به این نکته بسیار ضروری است که حقوق سالمندان و متعاقب آن وظایف ما در قبال آنان، به هیچ روی بر اساس عقایدی چون ضعف، ازکارافتادگی، نیازمندی، فروتنی و... نیست، بلکه بیشتر مبتنی بر مفاهیمی چون بزرگی، شکوه، تجربه، دانایی و... است. به‌دیگرسخن، توصیه اسلام برای احترام سالمندان بر مبنای انسانیت و بزرگی آنان است. از این منظر، پیر و سالمند، انسانی است که پیش از اینکه نیازمند ما باشد، ما به او نیاز داریم.

درواقع سالمندان باورهای وجودی خانواده و جامعه هستند که سردوگرم روزگار را چشیده‌اند و افراد جامعه برای بنای یک زندگانی انسانی می‌توانند از این پشتوانه حکمت، خردمندی و فرزاندگی استفاده کنند. در این زمینه پیامبر اسلام (ص) می‌فرماید: «هر پیری در میان طایفه‌اش همچون پیامبری در میان امت‌اش است». این حدیث شریف اشاره به همان نقش محوری، فروغ‌بخشی، صفاآوری، هدایت و ارشاد، تجمع و الفت است که در وجود آنان نهفته است. پس اگر بزرگترها در فامیل و خانواده، چراغ روشنی‌بخش و محور وحدت و همدلی و عامل انس و ارتباط و رفت‌وآمدهای خانوادگی‌اند، باید این جایگاه، محفوظ بماند و مورد حراست و تقویت قرار گیرد (جعفری؛ مهدوی و ساروخانی، ۱۳۹۵).

۵- حمایت از سالمندان در ایران

در مورد حمایت از سالمندان در ایران، خوشبختانه متون، اسناد و مدارک معتبر در دسترس بوده و به‌صورت دقیق و به‌تفضیل بررسی شده است که به شرح ذیل می‌باشد:

- قانون اساسی

وجود اصل بیست‌ونهم قانون اساسی می‌تواند دستاوردهای قابل‌توجهی برای سیاست‌گذاری عمومی در حیطه سالمندی باشد. در این اصل به‌صراحت به حمایت از حقوق سالمندان، ازکارافتادگان و بازنشستگان اشاره شده است، اما مسئله‌ای که می‌توان اشاره کرد فقدان یک رویکرد فرهنگی و معنوی به مسئله سالمندی است. در این اصل بیشتر حمایت‌های مادی، بهداشتی و عینی از سالمندان مورد توجه بوده است، ولی هیچ

اشاره‌ای به نیازهای معنوی و فرهنگی سالمندان نشده است. البته سایر اصول قانون اساسی به خصوص فصل سوم آن تحت عنوان حقوق ملت نیز مجموعه‌ای از تسهیلات را برای آحاد ملت پیش‌بینی کرده که طبیعتاً سالمندان نیز باید از آنها برخوردار شوند.

- سیاست‌های کلان جمعیت

سیاست‌های کلان جمعیتی یکی دیگر از متون قابل توجه بالادستی است که به مسئله سالمندی و حقوق و حمایت از ایشان پرداخته است. بند ۷ سیاست‌های کلان جمعیت ابلاغی مقام معظم رهبری در تاریخ ۱۳۹۳/۲/۳۰ به سالمندان تخصیص یافته است. در این بند آمده است: «فرهنگ‌سازی» برای احترام و تکریم سالمندان و ایجاد شرایط لازم برای تأمین سلامت و نگهداری از آنان در خانواده و پیش‌بینی سازوکار لازم برای بهره‌مندی از تجارب و توانمندی‌های سالمندان در عرصه‌های مناسب».

- برنامه‌های پنج‌ساله توسعه

در برنامه‌های پنج‌ساله توسعه نیز میزان توجه به حمایت از سالمندان در حد مطلوبی نبوده و علاوه بر آن عموماً توانمندسازی مادی سالمندان مورد توجه قرار گرفته است؛ درحالی‌که دیگر ابعاد توانمندسازی سالمندان همچون حمایت‌های عاطفی، معنوی، روانی و فرهنگی کمتر مورد نظر بوده است. همچنین بحث خروج سالمندان توانمندشده از پوشش حمایت‌های مستقیم، یکی از موارد گنگ برنامه‌هاست؛ چرا که هیچ‌گونه معیاری برای سنجش میزان توانمندی در نظر گرفته نشده است.

- قانون ساختار نظام جامع رفاه و تأمین اجتماعی

بر اساس مواد موجود در این قانون، از یک‌سو سالمندان به‌عنوان یکی از مصادیق تحت پوشش نظام تأمین اجتماعی معرفی شدند. همچنین سالمندان به‌عنوان یکی از گروه‌هایی که باید تحت حمایت و توانبخشی قرار گیرند معرفی شدند: «حمایت از افراد جامعه در برابر رویدادهای اقتصادی، اجتماعی و پیامدهای سوء آنها خصوصاً در زمینه بیکاری، بی‌سرپرستی، در راه‌ماندگی و پیری». مفاد این قانون نیز در حیطه سالمندی نشان می‌دهد که توجه به سالمندی و حمایت از سالمندان چه از حیث کمیت و چه کیفیت چندان موردتوجه نظام جامع رفاه و تأمین اجتماعی نبوده است. همچنین نحوه حمایت از سالمندی چندان روشن و شفاف مطرح‌نشده و اولویت‌ها مشخص نیست و به‌نوعی شکلی

از کلی‌گویی است.

- قانون احکام دائمی برنامه‌های توسعه کشور

در این قانون به‌طور مستقیم و غیرمستقیم به مبحث سالمندی و حمایت از سالمندان پرداخته شده است. در ماده اول موضوع فعال‌سازی سالمندان از طریق طرح‌های حمایتی و غنی‌سازی، برای حضور مؤثر و فعال این قشر در جامعه مطرح شده است. در ماده دوم سالمندان به‌طور غیرمستقیم به‌عنوان یکی از مصادیق اقشار آسیب‌پذیر و نیازمند، محتاج دریافت حمایت‌های اجتماعی، مادی و توانبخشی از طریق سازوکارهایی همچون غربالگری و امدادسانی تلقی شده‌اند. در ماده سوم نیز سازمان بهزیستی به‌عنوان متولی نگهداری، سرپرستی و حمایت از سالمندان معرفی شده است. بر اساس این ماده کلیه فعالیت‌های نهادی و رسمی در زمینه سرپرستی و نگهداری از سالمندان باید از سازمان بهزیستی اخذ مجوز کند.

- آیین‌نامه چتر ایمنی رفاه اجتماعی

بنا به ماده تخصیص‌یافته به موضوع حمایت از سالمندان در این آیین‌نامه، سالمندان یکی از اولویت‌ها برای قرار گرفتن تحت پوشش چتر ایمنی رفاه اجتماعی هستند و لذا برای دریافت حمایت‌ها دارای اولویت هستند.

- سند ملی سالمندان کشور

سند ملی سالمندان، بر اساس اسناد پشتیبانی همچون قانون اساسی، سیاست‌های کلان جمعیت، قوانین برنامه‌های توسعه، احکام دائمی برنامه‌های توسعه، قانون ساختار نظام جامع رفاه و تأمین اجتماعی و سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران ۱۴۰۴ تدوین شده است.

برنامه‌های راهبردی سند مذکور شامل موارد ذیل است:

- ارتقاء سطح فرهنگی جامعه در خصوص پدیده سالمندی؛

- توانمندسازی سالمندان؛

- حفظ و ارتقای سلامت جسمی، روانی، اجتماعی و معنوی سالمندان؛

- تقویت حمایت‌های اجتماعی برای ارتقای سرمایه اجتماعی؛

- توسعه زیرساخت‌های موردنیاز در امور سالمندی؛

- تأمین منابع مالی پایدار برای نظام حمایتی از سالمندان؛

بر اساس این سند سالمندان می‌توانند در توسعه ملی نقش ایفا کرده و کارکردهای مثبت خود را داشته باشند و تمام خدمات و حمایت‌های سالمندی ذیل روال و جهت مشخصی باید تجمیع و هدفدهی شود.

– آیین‌نامه تشکیل دبیرخانه ملی سالمندان کشور

این آیین‌نامه عموماً ناظر بر مواد حاوی حمایت از سالمندان در برنامه‌های سوم و چهارم توسعه است که سلامت و ساماندهی رفاه سالمندان را موردتوجه قرار می‌دهد. بر اساس این آیین‌نامه دبیرخانه ملی سالمندان به‌عنوان متولی و مجری این سیاست‌ها شناخته می‌شود که دبیر آن، رئیس سازمان بهزیستی کشور است.

– سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران ۱۴۰۴

در سال ۱۳۸۲ سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران در سال ۱۴۰۴ توسط مجمع تشخیص مصلحت نظام تدوین شد. در این سند دورنمایی در خصوص توسعه و آبادانی ایران در زمینه‌های مختلف علمی، فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و اجتماعی ارائه و مقرر شده است که اجرای این چشم‌انداز از سال ۱۳۸۴ و در قالب چهار برنامه توسعه پنج‌ساله انجام گیرد؛ سال ۱۴۰۴ شمسی مطابق با ۲۰۲۵ میلادی زمان تحقق این افق چشم‌انداز است.

بر مبنای این سند «ایران در سال ۱۴۰۴ کشوری برخوردار از سلامت، رفاه، امنیت غذایی، تأمین اجتماعی، فرصت‌های برابر، توزیع مناسب درآمد، نهاد مستحکم خانواده به دور از فقر، فساد، تبعیض و بهره‌مند از محیط زیست مطلوب» خواهد بود (آراسته؛ جواهری و کاظمی‌پور، ۱۴۰۰).

۶- فرازی از رعایت حقوق سالمندی

حق زندگی

- آزادی محل زندگی.
- خانواده و دیگر مداخله‌کنندگان درمانگر باید حق سالمند را در انتخاب محل زندگی رعایت نمایند.
- سالمند را باید از خطرات احتمالی هر موقعیت آگاه کرد.

مناسب‌سازی محیط زندگی با نیازهای فرد سالمند

- محیط زندگی سالمند باید با نیازهای خاص وی مطابقت داشته باشد.
- در صورت کاهش استقلال فرد سالمند به هر دلیلی وی می‌تواند در منزل دوم خویش تحت مراقبت‌های ویژه بخش‌های دولتی یا غیردولتی قرار گیرد.
- ارتقاء کیفیت زندگی و آسایش جسم و روح سالمند باید هدف نهایی طرح خدمت‌رسانی باشد.

- برخورداری از فضای خصوصی و اجتماعی ویژه سالمند می‌بایست در مراکز درمانی و توانبخشی مدنظر قرار گیرد.

زندگی اجتماعی علیرغم محدودیت‌های مشارکت سالمند

- آزادی عمل در برقراری ارتباط حق مسلم سالمند است.
- خدمات اجتماعی می‌بایست با توجه به شرایط دوران سالمندی متناسب‌سازی شود.
- سالمند باید از حقوق فردی و اجتماعی خود مطلع شود.

حضور و نقش فعال اطرافیان

- حفظ روابط اجتماعی با خانواده و دوستان حق طبیعی سالمند است.
- تقویت نقش مهم خانواده در ارائه حمایت‌های اجتماعی می‌بایست مدنظر قرار گیرد.
- در صورت عدم توجه نزدیکان حمایت‌گر این نقش به عهده مراکز توانبخشی و درمانی سالمندان و داوطلبان می‌باشد.

درآمد و دارایی

- سالمند مالک تمامی درآمدها و دارایی‌های خود می‌باشد.
- دارایی فرد سالمند در صورت وابستگی روانی و جسمی وی از سوی قانون مورد محافظت قرار گیرد.
- در صورتی که درآمد و توانایی مالی سالمند کفایت رفع نیازهای او را نکند، باید از حمایت رفاهی قانونی بهره‌مند شود.

ارج نهادن به فعالیت‌های سالمند

- حفظ و نگهداری توانایی‌های انجام فعالیت‌ها تا حد امکان.
- سالمندان با سطح شناختی پایین نیز نیاز به ابراز وجود دارند.

• مشارکت فعال سالمندان از احساس پوچی و بی‌ارزشی آنان پیشگیری می‌کند.

آزادی انجام فعالیت‌های مذهبی

• مراکز خاص سالمندان باید محلی برای ادای مراسم مذهبی داشته باشد.

• حفظ و تکریم سالمند با هر دین و مذهب.

رعایت و حفظ اصول مذهبی مورد قبول فرد سالمند.

حفظ استقلال سالمند

• پیشگیری از وابستگی سالمند توسط مراکز سالمندی و خانواده حق مسلم اوست در

صورت عدم توجه نزدیکان حمایت‌گر این نقش به عهده مراکز توانبخشی و درمانی

سالمندان و داوطلبان می‌باشد (شیبانی مقدم، ۱۴۰۰، صص ۷-۸).

۷- جایگاه ویژه رسانه در جهان معاصر

رسانه‌ها در جهان امروز با اشکال نوین و مخاطب‌پسند خود بزرگترین و مؤثرترین ابزار

تولید مفاهیم، تناسب‌های اجتماعی و به‌طور کلی پیام‌رسانان فرهنگ در جوامع هستند.

تحولات عظیمی که از طریق رسانه‌ها در اجتماعات به اصطلاح توسعه‌یافته و

درحال توسعه اتفاق افتاده است نشان از قدرت بی‌رقیب رسانه‌ها در این عرصه‌ها دارد.

پیدایش کارتل‌های عظیم سرمایه‌داری، مکاتب مختلف سیاسی و اجتماعی، ظهور و سقوط

ابرقدرت‌ها، ایجاد مفاهیم جدیدی چون مردم‌سالاری، دیوان‌سالاری، تعریف معیارهای

جدید فرهنگ و حاصل تبلیغات و هجمه اطلاعاتی رسانه‌هاست. در جهان شرق نیز رشد

چشمگیر اقتصادی برخی کشورها خود قطب جدیدی از انباشتگی سرمایه و اشاعه

فرهنگ مصرف‌گرایی را به وجود آورده است. در این میان کشورهای که عمدتاً بازارهای

مصرف شناخته می‌شوند و یا دارای فرهنگ دیرینه به قوام دینی هستند و سعی در ایجاد

جریان‌های مقاوم در برابر این روند دارند، از نقاط آسیب‌پذیر نفوذ فرهنگ‌های تبلیغاتی و

مصرف‌گرایی هستند. پدیده‌هایی چون رادیو، سینما، تلویزیون و اینترنت و تأثیرهای

باورنکردنی آن‌ها بر جوامع سراسر دنیا و در پی آن شبکه‌های ماهواره‌ای، از شهرهای

بزرگ تا دور افتاده‌ترین مناطق دنیا را تحت پوشش قرار داده و امکان دسترسی همه

افراد را به آخرین اطلاعات از وقایع سیاسی، فرهنگی و اقتصادی، فراهم کرده است، اما

نکته مهم و قابل توجه جریان یکسویه اطلاعات و ارائه گزینشی برنامه‌ها به مخاطب است با اینکه سهم جهان به اصطلاح پیشرفته تنها ۲۰ درصد از جمعیت کل جهان است، اما ۸۰ درصد تولید رسانه‌های جهان در اختیار همین بخش است. در عصر انفجار اطلاعاتی و رسانه‌ای، نقش این عنصر مهم سیاسی و فرهنگی در کشورهای مختلف جهان بر کسی پوشیده نیست. شکل‌گیری انواع ذائقه‌ها و تغییر سلیقه مردم از دستاوردهای مهم رسانه‌ها است که امروزه به‌خوبی در سراسر دنیا قابل مشاهده است.

۸- نقش رسانه‌ها در تحقق حقوق سالمندی

برنامه‌ریزی مناسب برای سالمندان ضروری است، در این شرایط و سایل ارتباط جمعی از جمله رسانه‌ها می‌تواند وسیله‌ای مناسب برای پُرکردن خلأ تنهایی سالمندان باشد، اما با توجه به نقش کارکردهای و سایل ارتباط جمعی از جمله رسانه در پُرکردن اوقات فراغت، آموزش، اطلاع‌رسانی ...، انتظارات و دیدگاه‌های اقشار مختلف نسبت به رسانه متفاوت است؛ بنابراین این سؤال مطرح است که با توجه به شرایط جسمی، روحی و روانی سالمندان چه برنامه‌هایی می‌تواند برای سالمندان مناسب باشد. به‌طور کلی الگوهای مطلوب برنامه‌سازی رسانه برای سالمندان چیست؟ یک برنامه رسانه‌ای از نظر فرم و ساختار چگونه باید باشد که در جذب سالمند مؤثر بوده، خلأ تنهایی وی را پُر نماید که این فرم و ساختار علاوه بر محتوای برنامه شامل صدای گوینده، نوع موسیقی، آرم و ... می‌شود. چنانچه مدیریت جامعه ما، از هم‌اکنون به‌طور جدی در فکر ایجاد ساختارها و روال‌های لازم برای مدیریت صحیح قشر سالمند خود نباشد، بدون‌شک در این زمینه نیز همان‌طور که سنت مدیریت در این کشور در حال توسعه است تنها با مواجهی از مشکلات مواجه خواهیم بود که مقابله روزمره و منفعل آن شرایط سختی را هم برای این قشر و هم برای دیگر بخش‌های جامعه پدیدار می‌سازد. حال آنکه یک مدیریت برنامه‌ای، جامع و تدریجی که از هم‌اکنون پای به صحنه عمل گذارد، می‌تواند این تهدید آینده را به یک فرصت تبدیل کند. اگر جوان‌شدن جامعه ما، یک پدیده نسبتاً ناگهانی و سیل‌آسا بود، پیرشدن جامعه کاملاً قابل پیش‌بینی است و فرصت کافی برای مواجهه با آن وجود دارد مشروط بر آنکه بدانیم چه باید کرد و زمان را بیش از این از دست ندهیم.

نکته دیگر اینکه سالمندان نیازهای متنوعی دارند و پاسخگویی به نیازهای آنان مستلزم فراهم‌سازی امکانات، روال‌ها و تمهیدهای گوناگون است. هنگامی که صفحات روزنامه‌ها، برنامه‌های رادیو و تلویزیون، عناوین مجله‌ها، فیلم‌های سینمایی، تئاترها و نمایش‌ها و خلاصه محتوای رسانه‌های مختلف را مرور کنیم، درمی‌یابیم که سه خلاً اساسی خودنمایی می‌کند: اول، نبودن رسانه‌های ویژه سالمندان؛ دوم، عدم توجه رسانه‌های موجود به سالمندان به‌عنوان یکی از اولویت‌های سیاست‌گذاری خود و سوم، عدم تناسب برنامه‌ها و اطلاعات تولیدشده با نیازهای مختلف جسمی و روحی سالمندان. این در حالی است که در دنیای امروز ارتباطات و اطلاعات، نمی‌توان به رسانه‌هایی با هویت عام و غیرتخصصی اکتفا کرد. باید به ضرورت تخصصی‌شدن و کارویژه‌شدن رسانه‌ها توجه داشت و تنوع لازم رسانه‌ای را از این حیث در دستور کار قرار داد. تخصصی‌شدن رسانه‌ها گاه از زاویه محتوایی ارزیابی می‌شود و گاه مهمتر، از زاویه مخاطب ارزیابی می‌شود. رسانه‌های ویژه مخاطبین سالمند در زمره رسانه‌های تخصصی محسوب می‌شوند. البته رسانه‌های ویژه قشر سالمندان و نیز تبدیل رسانه‌های موجود به رسانه‌هایی که سالمندان را به‌عنوان یک اولویت در میان مخاطبان خود محسوب می‌کنند، باید در اولویت قرار گیرد. جامعه ما، هم به دلیل شرایط کنونی که نزدیک به ۱۰ میلیون شهروند سالمند دارد و هم به دلیل آینده‌نچندان دوری که با یک قشر اکثریتی سالمند مواجه است، نیازمند رسانه‌های متنوع ویژه سالمندان است. دست‌کم یک شبکه تلویزیونی و رادیویی ویژه سالمندان، مجلات تخصصی سالمندی، یک روزنامه ویژه سالمندان، صفحات ویژه سالمندان در روزنامه‌ها و بازشدن یک مسیر مستقل از ژانر سینما و تئاتر ویژه سالمندان، از جمله نهادهای سازشی‌ها و ساختارآفرینی‌هایی است که می‌بایست در چارچوب سیاست کلان مدیریتی کشور برای فراهم کردن تمهیدها و روال‌های ضروری اداره گروه بزرگ سالمندان دیده شود (شیبانی‌مقدم، ۱۴۰۰، صص. ۹-۱۰).

۹- آثار منفی و مثبت رسانه‌ها در حقوق سالمندی

با توجه به اینکه ۱۰ درصد شهروندان ایرانی را سالمندان تشکیل می‌دهند، اما نگاهی سطحی به رسانه‌های همگانی ایران حکایت از آن دارد که هیچ برنامه یا مطلب خاصی برای

سالمندان به صورت مستمر ساخته و منتشر نشده است. به عبارت دیگر بر اساس تحلیل رفتن قوای جسمانی و ذهنی سالمندان، تنوع و کثرت مسائل در سالمندان امری کاملاً طبیعی به نظر می‌رسد. از این رو شاید هیچ دوره‌ای از زندگی مانند سالخوردگی پُرمسئله و نگران‌کننده نباشد. به همین دلیل سالمندان برای سالم زیستن به شرایط محیطی خاصی نیاز دارند. مشاهده‌ها و یافته‌ها نشان می‌دهد که در آسایشگاه‌ها فقط تلویزیون وجود دارد که در ساعاتی خاص روشن می‌شود. رسانه‌های دیگر نزدیکی دو سالمند مددجو وجود دارد. سالمندی دارای ویژگی‌های خاص خود است که کمتر در ایران به آن پرداخته شده است که این امر در حوزه رسانه به‌طور کلی نادیده گرفته شده است. به عبارت دیگر سالمندان دارای نیازهای اطلاعاتی، آموزشی و تفریحی هستند که با بقیه شهروندان متفاوت می‌باشد، اما رسانه‌ها در این حوزه در ظاهر کوتاهی می‌نمایند و خواسته‌های شهروندان سالمند را نادیده می‌گیرند. در این بین نهاد رسانه یکی از مؤثرترین نهادهایی است که دارای نقش زیادی در بهبود وضعیت سالمندان در جهان می‌باشد.

نقش رسانه‌ها در ایجاد شرایط محیطی برای سالمندان به دو دسته تقسیم می‌شود.

- ۱- شرایطی که رسانه‌ها مستقیماً در آن نقش دارند مانند: امید به زندگی، فراموشی سختی‌ها، فرار از خود، سرگرمی و تفریح، تشویق به ورزش، ارتباط مؤثر با دیگران، حس مشارکت، کسب خبرهای خوب، آموزش رژیم تغذیه و ...
- ۲- شرایطی که رسانه‌ها واسطه در تحقق ایجاد شرایط محیطی مناسب هستند؛ مانند: کمک به پیگیری ایجاد مهد سالمندان، خانه‌های محله سالمندان، مراکز درمانی سالمندان، مراکز ایجاد اشتغال مناسب، تأمین سرپناه، پوشاک و تغذیه و غیره مواردی است که با پیگیری رسانه‌ها محقق خواهد شد (شیبانی مقدم، ۱۴۰۰، صص ۲-۳).

نتیجه‌گیری

بر اساس تعریفی که در آن افراد بالای ۶۵ سال را سالمند محسوب می‌کند، سالمندی احتمالاً مهم‌ترین پدیده مردم‌شناختی اواخر قرن بیستم و شروع قرن بیست‌ویکم می‌باشد. از بررسی روایت‌ها به‌روشنی می‌توان به جایگاه ویژه سالمندان در دین اسلام پی برد. اسلام به واقع برای سالمندان حقوق خاصی قائل شده است و از جامعه و افراد

می‌خواهد در ادای این حقوق کوشا باشند. در مورد حمایت از سالمندان در ایران، خوشبختانه متون، اسناد و مدارک معتبری در دسترس بوده و به‌صورت دقیق و به‌تفصیل مورد بررسی قرار گرفته است. وجود اصل بیست‌ونهم در قانون اساسی می‌تواند دستاوردهای قابل توجهی برای یک سیاست‌گذاری عمومی در حیطه سالمندی داشته باشد. در این اصل به‌صراحت به حمایت از حقوق سالمندان، از کارافتادگان و بازنشستگان اشاره شده است. رسانه اعم از تلویزیون، رادیو، اینترنت، فیلم و ... هر روز و به‌طور فزاینده اطلاعات، سرگرمی‌ها و آگاهی‌های مختلفی را به ما و فرزندانمان ارائه می‌کند و همگی می‌توانند نقش مهمی در شکل‌دهی و نفوذ به فرهنگ، ارزش‌ها و باورهای ما ایفا نمایند. با توجه اهمیتی که اسلام به سالمند و نقش آن در بطن جامعه و کانون خانواده داده است، می‌توان به نقش والای این قشر از جامعه پی برد و می‌بایست در رسیدن به این هدف والا از ابزار متعددی استفاده کرد و رسانه‌ها به‌عنوان بهترین ابزار می‌توانند شرایط تحقق و ارتقای حقوق سالمندی را فراهم نمایند.

پیشنهادها

به منظور شناخت هر چه بیشتر رسانه و نقش آن در احقاق حقوق سالمندان پیشنهاد می‌شود پژوهش‌های آتی پیرامون موضوع‌های زیر انجام پذیرد:

یک- در بین رسانه‌ها در جمهوری اسلامی ایران بیشترین فعالیت متعلق به تلویزیون می‌باشد؛ لذا پیشنهاد می‌شود که رسانه‌های دیگر نیز همچون تلویزیون، حداکثر تلاش خود را برای تولید و ساخت برنامه‌های ویژه سالمندان انجام دهند.

دو- یکی از راهکارهای دیگر مقابله با پیشامدهای ناگوار ناشی از وجود قشر عظیم جمعیت سالخورده، فراهم ساختن سازوکارهای لازم برای تأمین حقوق ایشان ارزیابی می‌شود که از آن، با عنوان «حقوق سالمندان» یاد می‌کنند.

فهرست منابع

- آراسته، راضیه؛ جواهری، فاطمه و کاظمی پور، شهلا (۱۴۰۰)، مطالعه تطبیقی سیاست‌های حمایت از سالمندی در ایران و سوئد، فصلنامه علمی-پژوهشی رفاه اجتماعی، سال بیست و یکم، شماره ۸۲، صص ۷۳-۶۸.
- احمدی، سینا و دیگران (۱۴۰۰)، گزارش وضعیت سالمندان در ایران. تهران: مؤسسه راهبردهای بازنشستگی صبا.
- اسدی نوقابی، احمدعلی؛ الحانی، فاطمه و پیروی، حمید (۱۳۹۱)، سلامت در سالمندان: یک مطالعه مروری، نشریه مرکز تحقیقات مراقبت‌های پرستاری دانشگاه علوم پزشکی تهران، نشریه پرستاری ایران، دوره بیست و پنجم، شماره ۷۸، ص ۶۳.
- جعفری، طاهره؛ مهدوی، محمدصادق و ساروخانی، محمدباقر (۱۳۹۵)، جایگاه اجتماعی سالمندان در خانواده با تاکید بر نقش تلویزیون: بررسی دیدگاه‌های سالمندان تهرانی، دوفصلنامه علمی-پژوهشی دین و ارتباطات، سال ۲۳، شماره ۲، ص ۴۵.
- جهانگیری، سعید و گروسی، ناصر (۱۳۹۸)، حقوق زنان در اسلام و کنوانسیون منع هر گونه تبعیض علیه زنان، نشریه راهبرد سیاسی، شماره ۸، صص ۹۹-۱۰۱.
- حبیب‌نژاد، سیداحمد و تسخیری، محمدصالح (۱۳۹۹)، حقوق کار سالمندان در نظام حقوقی ایران و اسناد بین‌المللی، نشریه حقوق تطبیقی، شماره ۱۰۹، صص ۹۶-۹۷.
- شیبانی مقدم، عباس (۱۴۰۰)، بررسی میزان استفاده و رضایتمندی سالمندان از رسانه‌ها، ششمین کنفرانس ملی علوم انسانی و مطالعات روان‌شناسی تهران، صص ۱۰-۹.
- نصیری، معصومه (۱۳۹۶)، سواد رسانه‌ای و خانواده، تهران: انتشارات پشتیبان.